

Kisielewicz, Danuta

"Życie religijne żołnierzy polskich w niewoli niemieckiej i radzieckiej podczas II wojny światowej", Norbert Honka, Opole 1998 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 30/3, 202-205

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

powali też A. Bolewski i H. Pierzchała, byli więźniowie, którzy jako autorzy włożyli wiele trudu, opracowując dzieło na temat losów nauki polskiej. O tym jednak, że szli „przetartym szlakiem” przez J. Buszkę i I. Paczyńską, nie wzmiankowali w swej pracy. Tak samo też postąpił Autor omawianej pracy, co nasuwa wątpliwości i zastrzeżenia z czysto metodologicznego punktu widzenia⁴.

W tym kontekście nasuwa się jeszcze jedna uwaga krytyczna. Chodzi mianowicie o to, że Autor omawianej publikacji konsekwentnie tłumaczy na język niemiecki termin „Akademia Górnicza” jako „Bergakademie”, a więc określa ją jako akademię „górską”, gdyby poprawnie użyć nazwy niemieckiej „Bergbauakademie” lub „Akademie für Bergbau”, jeśli chcemy uniknąć tak wyraźnego nieporozumienia.

Jest to jednak tylko jedna, dostrzeżona przez piszącego te słowa — poważna „wpadka”, ogólnie bowiem biorąc, Autor wydał swą pracę starannie i nienagannie pod względem edytorskim. Myślę też, że dokonał bardzo pożytecznego zadania — upowszechnienia sprawy bolesnej dla naszego narodu, ale i w aspekcie powszechnodziejowym niebłażej dla głębszego zrozumienia istoty działania nazizmu.

Starannie też zestawiał Autor literaturę przedmiotu. Należy jednak żałować, że w swym obszernym jej zestawieniu nie zamieścił *Wspomnień* dominikanina ojca Józefa M. Bocheńskiego⁵, ówczesnego docenta Uniwersytetu Jagiellońskiego, późniejszego profesora filozofii na uczelniach szwajcarskich. Działał on bardzo aktywnie na rzecz uwolnienia profesorów krakowskich, pełniąc funkcję sekretarza Komitetu powołanego w tym celu w Rzymie. Dotarł też z obszernym memoriałem w tej sprawie do ambasadora tamtejszego w stolicy Italii, który oświadczył mu z emfazą: „Jutro ów memoriał znajdzie się na biurku prezydenta Roosvelta”. Nic jednak z tego nie wynikło, bo ani sam Roosvelt, ani w ogóle żadna z poważniejszych amerykańskich placówek dyplomatycznych i instytucji naukowych zupełnie na sprawę „Sonderaktion Krakau” nie zareagowała, co mogłem stwierdzić w toku swych kwerend w archiwach amerykańskich, m.in. w National Archivs. Zareagowało natomiast, i to w formie ostrych protestów, 17 uniwersytetów kanadyjskich. Ale sprawa ta wymagałaby obszerniejszego komentarza.

Józef Buszko
Kraków

Norbert Honka, *Zycie religijne żołnierzy polskich w niewoli niemieckiej i radzieckiej podczas II wojny światowej*, Wyd. Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, Opole 1998, il., bibl., ss. 216

Nakładem centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu ukazała się książka Norberta Honki *Zycie religijne żołnierzy polskich w niewoli niemieckiej i radzieckiej podczas II wojny światowej*. Książka jest poszerzoną i ulepszoną wersją pracy doktorskiej Autora, którą obronił w 1997 r.

w historiografii akta Ambasady Polskiej przy Stolicy Apostolskiej, przechowywane w Archiwum i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie.

⁴ W bardzo obszernej pracy A. Bolewskiego i H. Pierzchały też nie ma na ten temat żadnej wzmianki (*Losy polskich pracowników nauki w latach 1939-1945. Straty osobowe*), Wrocław-Kraków-Gdańsk 1989. Także Autor omawianej tu książki ani jednym słowem nie wspomina o chronologii badań nad „Sonderaktion”.

⁵ J. M. Bocheński, *Wspomnienia*, Kraków 1993.

Od ponad pięćdziesięciu lat od zakończenia wojny opracowanie zagadnienia życia religijnego polskich żołnierzy w obozach III Rzeszy i ZSRR napotykało wiele trudności. Z przyczyn pozanaukowych niemożliwe było dogłębne rozpoznanie tego problemu. Dopiero od kilku lat, w wyniku przemian w Europie, kiedy to otworzyły się radzieckie archiwa, rozpoczęto wielokierunkowe badania, których celem było udokumentowanie i naukowe opracowanie losów polskich jeńców wojennych w niewoli radzieckiej. Nie mieli takich problemów historycy zajmujący się zagadnieniem polskich jeńców w niewoli niemieckiej. Dzięki dostępności do źródeł i innych materiałów powstało bowiem wiele prac o różnych aspektach jenieckiego życia polskich żołnierzy w obozach Rzeszy niemieckiej, w tym również życia religijnego. Potwierdza to choćby dołączona do recenzowanej pracy bibliografia podstawowej literatury przedmiotu.

Recenzowana publikacja jest pierwszą, która omawia zagadnienie życia religijnego polskich jeńców wojennych w dwóch systemach totalitarnych — hitleryzmie i stalinizmie. Po raz pierwszy Honka kompleksowo potraktował ten temat, dokonał analizy porównawczej interesującego nas zagadnienia. Nie było to przedsięwzięciem łatwym. Ta trudność wynikała stąd, że po pierwsze — autor musiał poznać terminologię kościelną, po drugie — musiał dotrzeć do niedostępnych dotychczas źródeł (pracę nad tematem rozpoczął w 1993 r.). Autor poradził sobie jednak z tymi trudnościami, pozyskał potrzebne mu źródła, a przy ich analizie posłużył się metodą historyczną, ograniczając przy tym do niezbędnego minimum terminologię religijną.

W książce Autor ukazał proces kształtowania się duszpasterstwa wojska polskiego II Rzeczypospolitej, omówił status żołnierzy polskich po wrześniu 1939 r., organizację niemieckiego i radzieckiego systemu jenieckiego, miejsce religii w życiu społecznym hitlerowskich Niemiec i ZSRR oraz stosunek niemieckich władz obozowych do organizowanego przez jeńców życia religijnego. Przedstawił także regulacje prawne dotyczące opieki duszpasterskiej nad jeńcami. Najszerszej omówił różnorodne formy życia religijnego jeńców polskich różnych wyznań, zarówno w niewoli niemieckiej, jak i radzieckiej. Ukazał również rolę religii w życiu jeńców w czasie ich pobytu w obozach i po zakończeniu niewoli.

Zakres chronologiczny podstawowej części pracy dotyczy II wojny światowej, jednakże wykracza on poza ten okres (duszpasterstwo wojska przed wojną, stosunki religijne III Rzeszy i ZSRR okresu międzywojennego), dotyczy też religijności jeńców po zakończeniu II wojny światowej. Zakres problemowy pracy dotyczy wszelkich aspektów życia religijnego w obu systemach totalitarnych.

Układ pracy jest symetryczny. Życie religijne ukazał Autor od strony funkcjonowania organizacji państwowych III Rzeszy i ZSRR i założeń ideologicznych tych państw. Nie analizuje jednak problemu równoległe, co byłoby tak pożądane ze względu na komparatystykę. Było to prawie niemożliwe z powodu dużych dysproporcji w dostępności do zasobów źródłowych odnoszących się do obu systemów jenieckich w interesującej nas kwestii. Dlatego też autor analizę życia religijnego prowadzi oddzielnie w odniesieniu do niewoli niemieckiej i radzieckiej. Wnioski i uogólnienia formułuje w końcowych częściach poszczególnych rozdziałów, jak również w rozdziale ostatnim i w zakończeniu.

Formy religijności żołnierzy polskich Autor ukazał w większości obozów jenieckich III Rzeszy — oflagów i stalagów — w latach 1939-1945. Gdy zaś chodzi o niewolę radziecką, przejawy życia religijnego przedstawił głównie w obozach oficerskich — Kozielsku, Starobielsku, Ostaszkanie, Juchnowie i Giazowcu, pominął natomiast życie religijne w obozach dla żołnierzy szeregowych. Jest to niewątpliwie mankamentem tej pracy. Autor tłumaczy to faktem krótkiego, bo zaledwie dwutygodniowego pobytu żołnierzy w 138 obozach tymczasowych i rozdzielczych oraz kilku- lub kilkunastomiesięcznego pobytu tychże żołnierzy w obo-

zach stałych. Uzasadnia, że w czasie bardzo krótkiego pobytu w obozach przejściowych w ZSRR, nie zdążyli jeńcy wytworzyć dokumentów i wspomnień mogących świadczyć o ich religijności.

Wprawdzie tematyka pracy nie obejmuje życia religijnego żołnierzy polskich internowanych w państwach neutralnych, to jednak w kręgu zainteresowań autora znaleźli się też internowani na Litwie i Łotwie przejęci w 1940 r. przez Armię Czerwoną, a także internowani w Rumunii i na Węgrzech, przejęci w 1941 r. przez władze wojskowe III Rzeszy.

W książce Autor oparł się na bogatym materiale źródłowym z zasobów archiwów rosyjskich, niemieckich, czeskich i polskich, dostępnych w postaci mikrofilmów lub kopii zgromadzonych w archiwum Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie i Muzeum Katyńskim w Warszawie. Z dokumentów zgromadzonych w łambinowickim archiwum na uwagę zasługują wykorzystane w opracowaniu głównie zarządzenia OKW — Oberkommando der Wehrmacht (Naczelne Dowództwo Wehrmachtu) z mikrofilmów z Archiwum Historyczno-Wojskowego w Pradze), z Bundesarchiv w Koblencji i Bundesarchiv-Militararchiv we Freiburgu, a także Zbiór Józefa Kobyłańskiego zawierający zarządzenia polskiej komendy obozowej w oflagach III Rzeszy. Z Centralnego Archiwum Wojskowego wykorzystał Autor materiały z archiwów rosyjskich w postaci kserokopii dokumentów, sprawozdań, zarządzeń wydanych przez radzieckie władze obozowe oraz zarząd Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych do Spraw Jeńców Wojennych. Z Muzeum Katyńskiego — kserokopie dokumentów powstałe na przełomie 1943 i 1944 r. po ekshumacji w Katyniu — osobiste notatki jeńców, rzeczy znalezione przy zwłokach, dewocjonalia. Autor zastrzega, że nie dotarł do wszystkich materiałów źródłowych dotyczących się jeńców w niewoli radzieckiej.

Uzupełnieniem dokumentów są też wykorzystane przez Autora — mimo subiektywnej, osobistej oceny warunków życia w obozie — relacje i wspomnienia jeńców, które posłużyły do zilustrowania życia religijnego jeńców. Fragmenty życia obozowego, w tym m.in. religijnego, udokumentował fotografiami powstałymi w obozach i muzealiami — tj. pamiątkami wytworzonymi przez samych jeńców w miejscach ich uwięzienia. W tym miejscu warto dodać, że Autor zamieścił w książce aż 56 ilustracji obrazujących różnorakie formy życia religijnego jeńców w niewoli.

Opracowanie Autor oparł na literaturze przedmiotu, w której obecna była również tematyka życia religijnego. Wykorzystał też pozycje zwarte o losach duchowieństwa i życiu religijnym Polaków w czasie II wojny światowej. Pomiął jednak kilka dość istotnych publikacji, zawierających wiele cennych informacji o formach życia religijnego żołnierzy w hitlerowskich obozach jenieckich. Są to m.in.: R. Bednorz, *Aby mogli przetrwać. Pomoc dla polskich jeńców w niewoli Wehrmachtu*, Opole 1989; W. Wtulich, *W drodze do teatru*, „Łambinowicki Rocznik Muzealny” 1988, 1.12, s. 79-93; T. Lwicz-Szuliga, *Oplatek*, ibidem, s. 215. Nie wykorzystał też tych fragmentów książek, które dotyczą życia religijnego żołnierzy polskich w obozach sowieckich z publikacji, w których autorzy piszą m.in. o różnych formach religijności Polaków, np. *Pamiętniki znalezione w Katyniu*, z przedm. J. Zawodnego, wyd. II, Paryż-Warszawa 1990; *Zbrodnia katyńska w świetle dokumentów*, z przedm. W. Andersa, Londyn 1948; J. Czapski, *Wspomnienia starobielskie*, Rzym 1944. Podkreślenia natomiast wymaga fakt wykorzystania przez Autora wielu znaczących pozycji traktujących o miejscu religii w życiu społecznym hitlerowskich Niemiec i ZSRR.

W recenzowanej książce znajdujemy opis wielu form życia religijnego polskich żołnierzy. I każdy przytoczony przez Autora przykład religijności jeńców znajduje potwierdzenie w po-

staci odpowiedniego dokumentu — fotografii, fotokopii odpowiedniego eksponatu muzealnego, zapisu niemieckiego rozporządzenia. Każdy z tych przykładów potwierdzony jest dodatkowo przez relację jeniecką, wspomnienie, pamiętnik. To czyni pracę przysłowiową kopalnią informacji o życiu w niewoli żołnierzy polskich.

Pracę cechuje nadmierna szczegółowość i wielowątkowość w prezentowaniu niektórych kwestii. Ta szczegółowość, unikanie niepotrzebnych ogólników jest walorem tej pracy i świadczy o kompetencji i znawstwie problemu przez autora.

Praca jest poprawna pod względem merytorycznym. Znalaziono tylko 3 nieistotne usterki (w nazewnictwie obozów), np. jest *stalag XVIII A Kaisersteinbruch*, a ma być *stalag XVII A Kaisersteinbruch* (s. 109). Autor przytacza zbyt dużo cytatów z relacji, wspomnień, (publikowanych i nie publikowanych) oraz opracowań.

Autor nie uwzględnił też wszystkich znanych nam faktów dotyczących życia religijnego, które opisane są we wspomnieniach i opracowaniach. Temat jest bowiem tak szeroki, że mimo wielu poszukiwań i wnikliwego studiowania literatury przedmiotu nigdy nie zostanie wyczerpany. Ilu było jeńców w niewoli, tyleż było różnych postaw religijnych i tyleż zachowań wobec religii. I za każdą omawianą formą pobożności znaleźć można konkretnego człowieka z jego osobistymi problemami. Ponadto życie religijne było jedną z najdłuższych funkcjonujących form życia obozowego od pierwszych dni niewoli, aż do jej zakończenia.

Książka zawiera wykaz źródeł i literatury, aneksy (w formie fotokopii) dotyczące traktowania jeńców wojennych w niewoli niemieckiej i stanu jeńców wojennych w obozach NKWD. Załować należy, że w publikacji brakuje tłumaczenia treści owych aneksów na język polski. Posiada również 2 obcojęzyczne streszczenia książki (w języku angielskim i niemieckim) i — o czym już wcześniej wspomniano — bogaty wykaz ilustracji. Nie ma natomiast tak bardzo potrzebnego w tego rodzaju publikacji indeksu nazwisk i indeksu miejscowości. Wydana w nakładzie 1000 egzemplarzy, jest też bez zarzutu pod względem edytorskim, dodatkowym jej atutem jest ciekawa i wymowna w treści szata graficzna.

Recenzowana publikacja Norberta Honki jest solidnym, wartościowym i obiektywnym opracowaniem życia religijnego żołnierzy polskich w czasie II wojny światowej i w dużym stopniu poszerza stan wiedzy o losach Polaków w czasie II wojny światowej.

Danuta Kisielewicz
Łambinowice

Documents Diplomatiques Suisses 1848-1945, vol. 14, 1 11941 — 8 IX1943,
Bern 1997, ss. 1400

Ten tom szwajcarskich dokumentów dyplomatycznych jest interesujący w związku ze sprawą katyńską. Przecież w Szwajcarii znajdowała się siedziba Międzynarodowego Czerwonego Krzyża (MCK), do którego zwróciły się rządy polski i niemiecki o powołanie neutralnej komisji, która zweryfikowałaby doniesienia niemieckie o odkryciu grobów oficerów polskich zamordowanych przez NKWD, a gdy do tego nie doszło, z tego kraju pochodził jeden z ekspertów międzynarodowej komisji lekarskiej powołanej przez Berlin i skierowanej do Katynia, genewski profesor medycyny François Naville. Na ten temat pisał już Paul Stauffer na łamach „Schweizer Monatshefte”¹ na podstawie częściowo mu dostępnych archiwaliów

¹ P Stauffer, *Die Schweiz und die Tragodie von Katyn*, „Schweizer Monatshefte” 1989, nr 11, s. 902-904.